

Analyzing the Shia Population Status of the World with Emphasis on Non-Shia Political Rule Countries ¹

Hamid Reza Fathnejat *

Ali Almaasi ** Muhammad Ghafurinejad ***

(Received on: 2019-08-23; Accepted on: 2019-11-22)

Abstract

After the Islamic Revolution of Iran, often influenced by the Islamic Revolution, Shiites in their countries have had a favorable growth while some, on the other hand, had the opposite effect. Understanding the status of Shiites in different countries allows for optimal planning to further enhance their position in each country and the world as a whole. From a macro perspective, the Shias worldwide live in two different ways: 1. Countries in which Shiites exercise political sovereignty and 2. Non-Shiite political sovereign countries. This article focuses on analyzing the status and demographics of Shiites in countries that do not have Shiite political sovereignty. These countries are, in themselves, divided into two categories: 1. Shia-majority countries; 2. Countries with Shia minority populations. Shiite demographics in these two countries are taken into consideration in the article. The first category includes the countries of Azerbaijan and Bahrain. In the second category, there are many countries and given their abundance, we have analysed the Shiite demographics in 10 countries and the others based upon the different continents (Asia, Africa, Europe and the US). It is also to be noted that the study has taken into account countries with a population of at least 300,000 Shiites. The purpose of the article is to analyse the status and demographics of Shiites in countries with non-Shiite political rule. The research method used in this article is fundamental analysis, document research and reference to various related books, websites, and software.

Keywords: Shia, Population, Political Rule, Majority, Minority.

1. This article is taken from: Hamid Reza Fateh Nejad, "Pathology of Contemporary Indian Shiites with Emphasis on Solutions", Doctoral Thesis, Ali Almasi, Faculty of Shia Studies, University of Ian and Religions, Qom, Iran, 2019.

* Ph.D. Student in Shia Studies, University of Religions and Denominations, Qom, Iran, hfathnejad@yahoo.com.

** Assistant Professor, Department of Islamic Sciences, Alborz University of Medical Sciences, Alborz, Iran, (Corresponding Author) kashani1496@gmail.com.

*** Associate Professor Department of Shia Studies, University of Religions and Denominations and Religions, Qom, Iran, ghafoori@urd.ac.ir.

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی^۱

حمیدرضا فتح نجات*

علی الماسی** محمد غفوری نژاد***

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۲۷]

چکیده

بعد از انقلاب اسلامی ایران، غالباً و متأثر از انقلاب اسلامی، شیعیان در کشورهايشان رشد مطلوبی داشتند. البته بعضاً به صورت معکوس نتیجه گرفتند. شناخت وضعیت شیعیان در کشورهای مختلف باعث امکان برنامه‌ریزی مطلوب برای ارتقای بیشتر موقعیت آنها در هر کشور و مجموعاً در جهان می‌شود. در نگاه کلان، شیعیان جهان به دو گونه در کشورهای مختلف زندگی می‌کنند: ۱. کشورهایی که شیعیان حاکمیت سیاسی آن را در دست دارند؛ ۲. کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی. در این مقاله تمرکز تحلیل وضعیت و جمعیت‌شناسی شیعه بر کشورهایی است که حاکمیت سیاسی شیعی ندارند. این کشورها، خود، دو دسته‌اند: ۱. کشورهای با اکثریت جمعیتی شیعه؛ ۲. کشورهای با اقلیت جمعیتی شیعه. جمعیت‌شناسی شیعیان در این دو دسته از کشورها مد نظر مقاله است. در دسته اول، دو کشور آذربایجان و بحرین می‌گنجد و در دسته دوم، کشورهای بسیاری هستند که با توجه به کثرتشان، در این مقاله به‌ناچار پس از جمعیت‌شناسی شیعیان در ۱۰ کشور، دیگر کشورها را به شکل قاره‌ای (آسیا، آفریقا، اروپا و آمریکا) بررسی و تحلیل کرده‌ایم. ضمن آنکه در این پژوهش به کشورهای با جمعیت حداقل ۳۰۰ هزار نفر شیعه اکتفا شده است. هدف مقاله تحلیل وضعیت و جمعیت‌شناسی شیعیان در کشورهایی است که حاکمیت سیاسی غیرشیعی دارند. روش تحقیق در مقاله بنیادین، اسنادی و با مراجعه به کتب، پایگاه‌های اینترنتی و نرم‌افزارهای مرتبط است. کلیدواژه‌ها: شیعه، جمعیت، حاکمیت سیاسی، اکثریت، اقلیت.

۱. این مقاله برگرفته از: حمیدرضا فتح نجات، «آسیب شناسی وضعیت شیعیان معاصر هند با تأکید بر راه حلها»، رساله دکتری، علی الماسی، دانشکده شیعه شناسی، دانشگاه ایان و مذاهب، قم، ایران، ۱۳۹۸، است.

* دانشجوی دکتری شیعه‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران hfathnejad@yahoo.com

** استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی، البرز، ایران (نویسنده مسئول) kashani1496@gmail.com

*** دانشیار گروه شیعه‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران ghafoori@urdu.ac.ir

مقدمه

یکی از ابعادى که توجه ویژه به آن ضرورى است، بُعد جمعیتى گروه‌هاى اجتماعى است. حدوث اقتدار هر مذهب یا دین در سایه کثرت کمى نیروى انسانی اش حاصل مى‌شود؛ همچنان که دوام این اقتدار وابسته به رشد کیفى همین نیروى انسانی در ابعاد گوناگون است. در چهار دهه اخیر (۱۹۸۰-۲۰۲۰) شیعیان جهان از لحاظ کیفى ارتقای فراوان یافته‌اند. یکی از عوامل اصلی این رشد، خودباورى و ایجاد حس امید ناشى از انقلاب شیعی ایران است. مى‌توان با شناخت بهتر موقعیت شیعیان و برنامه‌ریزى برای آینده آنها وضعیت مطلوب‌ترى برایشان رقم زد. یکی از ابعاد مربوط، شناخت صحیح جمعیت آنها در هر کشور و همچنین موقعیت سیاسى، اجتماعى و اقتصادى آنها در آن کشور است. در این صورت است که بعضاً رشدشان مطلوب خواهد بود و گاهى هم وضعیت موجود حفظ خواهد شد.

البته به دلایل مختلفى همچون مسائل سیاسى یا اختلافات مذهبى و نژادى به دست آوردن آمار دقیق شیعیان در بسیاری از کشورها امکان‌پذیر نیست. در پرس‌وجو از جمعیت شیعیان در برخى از کشورها، حتى خود شیعیان شهروند آن کشور نیز توان پاسخ‌گویی ندارند. با تمام این احوال، با استناد به برخى منابع نسبتاً مطمئن و با تخمین مى‌توان آمار نزدیک به حقیقت به دست آورد. همچنین، برخى از آمارها مربوط به قدیم است؛ چه بسا مربوط به بیش از یک دهه پیش‌تر باشد. به همین دلیل سختى کار بیشتر مى‌شود. در بررسى‌هاى انجام‌شده در این پژوهش، آمار مطرح‌شده بین سال‌هاى ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۹ است. با این حال و با توجه به نکات فوق، پذیرای نقدهاى واردشده به اعداد مذکور درباره جمعیت شیعیان هستیم، هرچند به‌جد کوشیده‌ایم با بررسى پایگاه‌هاى اینترنتى مختلف جمعیت‌شناسى، آماری نزدیک به واقع به دست آوریم.

با توجه به اینکه تمرکز این تحقیق بر جمعیت‌شناسى تحلیلى کشورهاى است که شیعیان آنجا حاکمیت سیاسى آن کشور را در دست ندارند برخى کشورهاى دارای حاکمیت شیعی (از جمله ایران، عراق، سوریه و یمن) مد نظر این تحقیق نخواهند بود.

به جز کشورهای استثنانشده، تحلیل جمعیت‌شناختی مابقی کشورهای شیعیان در آنها زندگی می‌کند و جمعیتی بیش از ۳۰۰ هزار نفر دارند به شرح ذیل است:

۱. تبیین مسئله و تعیین قلمرو

در طول تاریخ، از سویی شیعه در اغلب ممالک اسلامی اقلیت بوده و از سوی دیگر اگر احياناً گاه از لحاظ جمعیتی اکثریت جمعیتی را دارا بوده، به‌ندرت حاکمیت سیاسی کشوری را داشته است. این دو نکته موجب شده است همواره شیعه در بستر تاریخ، مهجور، و گاه در حالت انفعال باشد. چنین انفعالی برای رشد اجتماعی شیعیان از جنبه‌های مختلف مانع بزرگی شده است؛ چه از بُعد اقتصادی، چه از بُعد علمی و حتی رشد معنوی. در واقع، اگر گروهی طی قرون متمادی نتواند به حقی که در جامعه مستحق آن است دست یابد کم‌کم ناتوانی و خمودی به عنوان باور و فرهنگ در آن گروه رخنه می‌کند و بسیاری از ظرفیت‌هایش به فعلیت نمی‌رسد. نمونه بارز ناامیدی فراگیر در علویان ترکیه دیده می‌شود. اینکه معلی بن خنیس از امام صادق (ع) نقل کرده: «إِنَّ التَّقِيَّةَ دِينِي وَ دِينُ آبَائِي وَ لَا دِينَ لِمَنْ لَا تَقِيَّةَ لَهُ» (برقی، ۱۳۷۱: ۲۵۵/۱) لزوماً به معنای ذاتی بودن تقیه برای شیعه نیست، بلکه می‌تواند نشان از امری عارضی باشد که بر اثر دوام به شکل نوعی جبر تاریخی و جبر اجتماعی برای شیعه درآمده باشد، و الا هیچ گروهی به طور طبیعی تقیه‌کردن را انتخاب اولش قرار نمی‌دهد.

اما به رغم انزوای غالبی شیعه در بستر تاریخ، با ظهور انقلاب اسلامی در ایران (به عنوان ام‌القرای شیعه بعد از صفویه) و رشد انقلاب در چهار دهه، بارقه‌هایی از امید به آینده در بین شیعیان اقصی نقاط عالم به وجود آمده و اعتماد به نفس از دست رفته آنها کم‌کم در حال بازیابی است. هرچه بر اقتدار نظام سیاسی ایران افزوده می‌شود امید بسیاری از شیعیان در جهان افزایش می‌یابد. اکنون که ایران قدرتی نوظهور و منطقه‌ای است، الگوی مناسبی برای بازسازی ساختارهای شیعه در کشورهای مختلف و ناظر به اوضاع و احوال درونی هر کشور است. نمونه‌هایی از این تحول و احیا در کشورهای

مانند عراق، لبنان، یمن، نیجریه، سوریه و بحرین با درجات و مختصات متفاوت دیده می‌شود. شیعیان در کشورهایمانند آذربایجان، افغانستان، تانزانیا و هند نیز به گونه‌های متفاوت در مقیاسی کوچک‌تر تأثیرپذیر بوده‌اند. احتمال ظهور گروه‌های جمعیتی شیعی در برخی از کشورهای شمال آفریقا، مانند الجزایر و مصر، نیز وجود دارد. در حقیقت، انقلاب اسلامی ایران، این فرصت را به مذهب شیعه داده است تا در بسیاری از نقاط جهان خود را به عنوان مذهبی پویا، زنده و رقابت‌پذیر با دیگر مذاهب (بلکه دیگر ادیان بزرگ) مطرح کند.

نگاهی آینده‌نگرانه در مقیاس جهانی و کلی به شیعه در دهه‌های اخیر، به ما این نوید را می‌دهد که این مذهب در حال رشد و جان‌گرفتن است و در آینده تأثیر بیشتری در معادلات سیاسی اجتماعی جهانی خواهد داشت. مسئله این است که اگر به چنین رشدی پی ببریم و بتوانیم به گونه‌ای درست، رشد مذکور را مدیریت کنیم، هم سرعت رشد شیعیان در جهان بیشتر خواهد شد و هم قدرت تأثیرگذاری و چانه‌زنی‌شان در آینده افزایش خواهد یافت. در عین حال ضروری است وضعیت شیعیان در کشورهای مختلف، گونه‌شناسی شود و ناظر به هر وضعیت تصمیم درست‌تری برای شیعیان هر منطقه و کشور اخذ شود. قطعاً نمی‌توان برای شیعیان در هر کشور، یک نسخه پیچید و لازم است با توجه به معضلات پیش روی هر جامعه شیعی برنامه‌ای در خور آن جامعه پیشنهاد داد. بدین صورت است که گونه‌شناسی جمعیتی شیعیان در کشورهای مختلف، یکی از قطعه‌های مهم و حیاتی برای تکمیل بحث مذکور است؛ زیرا عامل جمعیتی و نیروی انسانی از مهم‌ترین عوامل رشد و توسعه هر جامعه به شمار می‌رود.

۲. گونه‌شناسی جمعیتی شیعیان

از لحاظ گونه‌شناسی جمعیت، کشورها پنج دسته‌اند:

۱. کشورهای با اکثریت جمعیتی شیعه به همراه حاکمیت شیعی که در حال حاضر (در آستانه سال ۲۰۲۰) شامل دو کشور ایران و عراق است.

۲. کشورهای با اقلیت جمعیتی شیعه، اما دارای حاکمیت سیاسی شیعه که این دسته نیز شامل دو کشور سوریه و یمن است.^۱

۳. اکثریت جمعیتی شیعی با حاکمیت غیرشیعی، شامل کشورهای آذربایجان و بحرین.

۴. کشورهایی که شیعه در آنها در اقلیت است و در عین حال حاکمیت نیز دست غیرشیعیان است، ولی شیعیان در آن کشور جمعیت معتنا بهی دارند، نظیر هند، پاکستان، افغانستان، ترکیه، لبنان، نیجریه، تانزانیا، کویت، بنگلادش و عربستان سعودی.

۵. کشورهایی که مانند دسته قبل‌اند، ولی شیعیان در آنها جمعیت بسیار کمی دارند به گونه‌ای که از سویی نمی‌توان برای آنها قدرت چندانی در آن کشور قائل شد و از دیگر سو نمی‌توان آنها را به دلیل کمی جمعیت نادیده گرفت. چنین کشورهایی در قاره‌های چهارگانه (به جز اقیانوسیه) فراوان‌اند؛ اما به دلیل اینکه ملاکی برای نام‌بردن از این کشورها داشته باشیم، جمعیت حداقل ۲۰۰ هزار شیعه در آن کشور را مد نظر قرار می‌دهیم. در این صورت کشورهای مختلفی که دست‌کم این تعداد جمعیت شیعی دارند (به تفکیک قاره) عبارت‌اند از:

الف. آسیا شامل کشورهای اندونزی، مالزی، چین، امارات، عمان، قطر، تاجیکستان، ازبکستان و قزاقستان؛

ب. آفریقا شامل کشورهای کنگو، مصر، سنگال، غنا، سودان، مالی، اتیوپی، لیبی، مراکش، تونس، آفریقای جنوبی و سومالی؛

ج. اروپا شامل روسیه، آلمان، انگلیس، فرانسه، بلغارستان، بوسنی، سوئد، گرجستان، یونان، هلند؛

د. آمریکا شامل کشورهای آمریکا، برزیل، کانادا، آرژانتین و ونزوئلا.^۲

پس از گونه‌شناسی جمعیتی شیعیان در کشورهای مختلف لازم است به تفکیک و به تفصیل وضعیت شیعیان در هر گروه از گروه‌های مذکور بررسی شود. اما به علت شناخته‌شده‌بودن وضع شیعیان در دو دسته ابتدایی (شامل ایران، عراق، یمن و بحرین)

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۳۹

از سویی و کم بودن جمعیت شیعیان در دسته پنجم از دیگر سو، در این مقاله وضع شیعه و گونه‌شناسی آن را در کشورهای دسته سوم (آذربایجان و بحرین) و دسته چهارم (شامل ده کشور مذکور) بررسی می‌کنیم، گرچه بررسی هر سه دسته حذف شده در جای خود مطلوب است.

کشورهای با اکثریت جمعیتی شیعی و حاکمیت غیرشیعی

آذربایجان

آذربایجان کشوری با حاکمیت سکولار و غیرشیعی است، اما از لحاظ جمعیتی، شیعیان در اکثریت‌اند. جمعیت این کشور کمی کمتر از ۱۰ میلیون نفر است و حدود ۹۵ درصد آنها مسلمان‌اند (حدود ۹/۵ میلیون نفر). از این تعداد مسلمان، حدود ۸۵ درصد شیعه‌اند. لذا بیش از ۸ میلیون نفر از جمعیت آذربایجان را شیعیان تشکیل می‌دهند (نک: <http://worldpopulationreview.com>؛ «کشورها؛ آذربایجان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۰).

بحرین

کشور بحرین نیز دارای اکثریت شیعی است. این کشور کوچک دربردارنده بیش از یک میلیون و صد هزار نفر شیعه و ۷۰ درصد از جمعیت یک میلیون و ششصد هزار نفری است (<http://worldpopulationreview.com>؛ «کشورها؛ بحرین»، دسترسی در: ۹۸/۲/۱۰). البته برخی از آمارها این درصد را تا حدود ۷۵ هم می‌دانند که با این حساب یکصد هزار نفر به شیعیان این کشور افزوده می‌شود و به جمعیت یک میلیون و ۲۰۰ هزار نفری می‌رسد (<http://www.mafhoum.com>؛ «بحرین»، دسترسی در: ۹۸/۲/۱۰).

کشورهای با اقلیت جمعیتی شیعی و حاکمیت غیرشیعی

نیجریه

نیجریه یکی از کشورهای پر مسئله و در عین حال مهم در آفریقا است که اهمیتش در حال حاضر به چند دلیل افزایش یافته است:

۱. این کشور حدوداً ۲۰۰ میلیون نفر جمعیت دارد و دارای بیشترین جمعیت در آفریقا است که هفتمین کشور پُرجمعیت جهان به شمار می‌رود (<https://www.internetworldstats.com>؛ «نیجریه»، دسترسی در: ۹۸/۳/۷).

۲. یکصد میلیون نفر از نیجریه‌ای‌ها مسلمان‌اند که جمعیت چشمگیری است. به نقل از ویکی‌پدیا، پایگاه اینترنتی رسمی سازمان سیا تعداد مسلمانان این کشور را ۵۰ درصد تخمین می‌زند. پایگاه اینترنتی بی‌بی‌سی این درصد را بیشتر از یک‌دوم می‌داند. بیشترین جمعیت مسلمانان در غرب آفریقا را نیجریه دارد (<https://en.wikipedia.org>)؛ «اسلام در نیجریه»، دسترسی در: ۹۸/۳/۷).

۳. مهم‌ترین دلیل، جمعیت رو به رشد شیعیان این کشور است. آمار دقیقی از شیعیان این کشور در دست نیست. جمعیت شیعیان از ۲ درصد (<https://www.cfr.org>) تا ۱۲ درصد (<https://en.wikipedia.org>)؛ «اسلام در نیجریه»، دسترسی در: ۹۸/۳/۹) تا ۹۸/۳/۸) نقل شده است. همچنین، جمعیت شیعیان را بین ۸ میلیون تا حدود بیش از ۱۰ میلیون نفر تخمین می‌زنند (<https://fa.wikipedia.org>)؛ «اسلام در نیجریه»، دسترسی در: ۹۸/۳/۸). خود شیعیان نیجریه جمعیتشان را حدود ۲۰ میلیون نفر می‌دانند.^۳ به هر حال، شیعیان در حال حاضر، اقلیتی مهم و تأثیرگذار در نیجریه شناخته می‌شوند و به رغم فشارهایی که حاکمیت بر آنها وارد می‌کند رو به رشدند.

تانزانیا

کشور تانزانیا یکی از کشورهای شرق آفریقا است و از لحاظ جمعیتی شبیه نیجریه است؛ یعنی حدود نیمی از جمعیت تانزانیا، مسلمان و نیمی از جمعیت مسیحی‌اند؛ گرچه جمعیت تانزانیا به اندازه نیجریه نیست، اما این کشور را با ۶۰ میلیون نفر جمعیت می‌توان از کشورهای پُرجمعیت قاره آفریقا دانست. تانزانیا پنجمین کشور آفریقا از لحاظ جمعیتی پس از کشورهای نیجریه، اتیوپی، مصر و کنگو است. آمار مسلمانان تانزانیا دقیقاً معلوم نیست و از ۳۵ تا ۵۵ درصد نقل شده است. برخی از آمارها گویای این نکته است که حدود ۳۷ میلیون نفر از جمعیت این کشور (حدود ۶۱

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۴۱

درصد) مسیحی‌اند و حدود ۲۱ میلیون نفر از آنها (۳۵ درصد) مسلمان‌اند (<http://worldpopulationreview.com>: «کشورهای آفریقا»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۰). بیش از ۲۰ درصد از جمعیت مسلمانان (حدود ۴ میلیون نفر) شیعه‌اند. البته اقلیت احمدی (از فرقه‌های صوفی) نیز جمعیت معتابھی دارند و به حدود ۳ میلیون نفر می‌رسند. در مجموع، حدود ۷ میلیون نفر از مسلمانان، سنی نیستند و حدود ۱۴ میلیون نفر (۶۵ درصد از مسلمانان) از اهل سنت به شمار می‌روند.

پاکستان

پاکستان در سال ۱۹۴۷ با تلاش‌های محمدعلی جناح، رئیس حزب مسلم لیگ هندوستان، از هند جدا شد و توانست به عنوان کشوری مسلمان به استقلال برسد. در اینکه آیا محمدعلی جناح با تقسیم این کشور توانست به اهداف خود در جهت رشد مسلمانان برسد، جای تأمل است. به نظر می‌رسد تشکیل این کشور نه تنها به نفع جمعیت بیش از نیم میلیاردی مسلمانان شبه‌قاره (حدود یک‌سوم از کل جمعیت مسلمانان جهان در شبه‌قاره) نشده، بلکه موجبات انشقاق این جمعیت بزرگ را ایجاد کرده است. به هر حال، با این مقدمه مختصر، جمعیت‌شناسی شیعیان پاکستان بدین شرح است:

پاکستان در حال حاضر (سال ۲۰۱۹) دارای جمعیتی حدود ۲۰۵ میلیون نفر است و بعد از هند بیشترین تعداد مسلمان را در جهان به خود اختصاص داده است. نرخ رشد جمعیت در این کشور از سال ۱۹۵۵ تا ۱۹۹۵ بیش از ۶ درصد بوده است. در این بازه چهل ساله جمعیت این کشور سه برابر رشد داشته و از حدود ۴۰ میلیون نفر در سال ۱۹۵۵ به بیش از ۱۲۰ میلیون نفر رسیده است. در دهه‌های اخیر نیز، همیشه بالای ۳.۵ درصد نرخ رشد باروری داشته است که با این حساب، طی مدتی حدود ۴۵ سال جمعیتش قریب به دو برابر خواهد شد. به عبارت دیگر، با این رشد جمعیت، پاکستان ۱۵۰ میلیون نفری در سال ۲۰۰۵ به کشوری ۳۰۰ میلیون نفری در سال ۲۰۵۰ تبدیل خواهد شد (نک: <http://www.worldometers>: «پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۲/۵). حدود ۹۷

درصد از مردم پاکستان مسلمان‌اند (<http://www.oxfordislamicstudies.com>)؛ «پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۲/۷). یعنی جمعیت مسلمانان اکنون کمی کمتر از ۲۰۰ میلیون نفر است. طبق اطلاعاتی که پایگاه اینترنتی سازمان سیا (سازمان جاسوسی آمریکا) از جمعیت ادیان و مذاهب گوناگون در کشورها بیان می‌کند، بین ۵ تا ۲۰ درصد از جمعیت این کشور را شیعیان تشکیل می‌دهند (<https://www.cia.gov>)؛ «کشور پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۲/۷). این اختلاف در جمعیت موجب شده است نتوان آمار صحیحی از شیعیان این کشور به دست آورد. برخی از آمارها نشان از جمعیت بیش از ۱۶ میلیون نفری شیعیان دارد (<https://web.archive.org>)؛ «کشور پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۳؛ و نیز (<http://pewforum.org>)؛ «کشور پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۳).

پایگاه اینترنتی پیو، در صفحه‌ای دیگر، جمعیت شیعیان در این کشور را در سال ۲۰۱۲ شش درصد تخمین می‌زند. از این لحاظ نمی‌توان آمار دقیقی از جمعیت شیعیان در این کشور به دست داد. اما احتمالاً می‌توان بیش از ۱۰ درصد از جمعیت این کشور را شیعه دانست که به رقم بیش از ۲۰ میلیون نفر می‌رسد. طبق نقل برخی از پایگاه‌های اینترنتی، شیعیان در این کشور تحت فشارند. هدف اکثر عملیات‌های انتحاری در پاکستان شیعیان‌اند و این کشور یکی از ناامن‌ترین کشورها برای شیعیان است (<https://www.pewforum.org>)؛ «کشور پاکستان»، دسترسی ۹۸/۳/۵). شایان ذکر است که برخی منابع آماری، جمعیت شیعیان در پاکستان را تا ۲۰ درصد می‌دانند (<http://www.mafhoum.com>)؛ «کشور پاکستان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۵). همچنین، پایگاه تخصصی شیعه‌نامبرز جمعیت شیعیان پاکستانی را ۴۲/۵ میلیون نفر می‌داند (<http://shianumbers.com>)؛ «اسلام در آسیا و اروپا»، دسترسی در: ۹۸/۲/۴). خود شیعیان پاکستان (از جمله برخی از طلاب پاکستانی مقیم ایران) نیز، به رغم اذعان به فقدان آمار دقیق، جمعیت خود را بیش از ۲۰ درصد می‌دانند. با این حساب جمعیت شیعیان در پاکستان به بیش از ۴۰ میلیون نفر و تا حدود ۴۵ میلیون نفر می‌رسد.

هند

شیعیان هند هم‌اکنون جمعیتی بین ۲۵ تا ۳۰ میلیون نفر دارند و این تعداد شیعه نسبت به دیگر کشورها جمعیت چشمگیری است و حدود ۲/۵ درصد از جمعیت یک میلیارد و ۲۰۰ میلیون نفری هند را تشکیل می‌دهند (تقریباً هم‌تعداد با مسیحیان این کشور). شیعیان در شهرهای مختلف هند، همچون دهلی، مظفر نگر، فیض آباد، پنجاب، بمبئی، دکن، بیجاپور و ... پراکنده‌اند. دو شهر لکهنو و حیدرآباد بیشترین جمعیت شیعه را در خود جای داده است (صالح، ۱۳۹۴: ۷۷).

شیعیان در نقاط مختلف هند متفرق می‌باشند؛ بیشتر از همه در پنجاب و صوبه شمالی و پرودا و حیدرآباد و فیض آباد و هوگلی و مرشدآباد اقامت دارند. بسیاری از شیعیان هند هم یا مهاجران از ایران هستند و یا مهاجران از قبایل افغانستان (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۴۷).

درباره آمار و تعداد مسلمانان و شیعیان هند دیدگاه‌ها و نقل‌های متفاوتی ذکر شده است که گاه این تعداد را به زیر ۱۰ میلیون نفر می‌رساند و گاه نزدیک به ۸۰ میلیون نفر ذکر می‌کند. با دوری از افراط و تفریط چه‌بسا بتوان به طور میانگین حدود ۱۵ درصد از جمعیت هند را مسلمان دانست که تعدادشان حدود ۱۸۰ تا ۲۰۰ میلیون نفر خواهد بود. در این میان جمعیت شیعیان که طبق اعتقاد علما و روحانیان شیعه در هند حدود ۱۵ درصد از جمعیت مسلمانان شیعه است، به حدود ۳۰ میلیون نفر می‌رسد (نواب، ۱۳۹۳: ۱۷۱). اما با کسب اطلاعات از شیعیان هندی مقیم ایران (طلاب قم)، برخی این تعداد را تا ۵۰ میلیون نفر می‌دانند. برخی دیگر نیز این عدد را حدود ۸۰ میلیون نفر می‌دانند.

بنگلادش

بنگلادش یکی از کشورهای پُرجمعیت جهان است. این کشور در حال حاضر حدود ۱۶۸ میلیون نفر جمعیت دارد. رتبه بنگلادش در جهان از این لحاظ هشتم است. کمی کمتر از ۹۰ درصد از مردم این کشور مسلمان‌اند. حدود ۱۰ درصد از آنها نیز هندو هستند. کمتر از

یک درصد از آنها نیز بودایی و مسیحی‌اند (<http://worldpopulationreview.com>) «کشورها؛ بنگلادش»، دسترسی در: ۹۸/۸/۱۱). درصد شیعیان در بنگلادش بسیار کم است. کمتر از یک درصدشان شیعه هستند. با تمام این احوال به علت کثرت جمعیت کشور، تعداد چشمگیری شیعه هستند. حدود ۱/۵ میلیون نفر از آنها شیعه‌اند (<http://fa.wikishia.net>) «کشور بنگلادش»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۱). به همین دلیل است که برخی از کشورها (مانند کویت) که نسبت شیعیان در آنها چشمگیر است باز هم، در مقایسه با این کشور، تعداد کمتری شیعه دارند.

شایان ذکر است که اختلاف تعداد شیعه در این کشور بسیار عجیب است. از سویی مرکز دائرةالمعارف امام حسین (ع) درصد شیعیان را یک‌چهارم از یک درصد (۰/۲۵ درصد) می‌داند که تعداد آنها کمتر از ۵۰۰ هزار نفر خواهد بود. این نگاه، حداقلی است و به نظر می‌رسد تفریط در تعداد شیعیان باشد. از سوی دیگر، مرکز جهانی اهل‌البیت (ع) درصد شیعیان این کشور را بیش از ۴ درصد (حدود ۴/۵ درصد) می‌داند. این جمعیت در حال حاضر، با این آمار نزدیک به ۷ میلیون نفر خواهد بود که بیش از ۱۵ برابر است. این نگاه نیز ممکن است افراطی باشد. در برابر هر دو دیدگاه، آمار پایگاه اینترنتی پیو است که این رقم را حدود یک درصد و جمعیتشان را بیش از ۱/۵ میلیون نفر می‌داند (<http://www.ahlulbaytportal.com>) «آمارهای موجود از کشور بنگلادش»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۱).

با تمام این احوال، وضعیت شیعیان در این کشور مناسب نیست و از حداقل امکانات برخوردارند. غالب مردم بنگلادش وضع مناسبی ندارند و به علت کثرت جمعیت و پایین بودن مساحت کشور، امکانات کمی بین همه مردم موجود است. در واقع، تفاوت این کشور با هند در همین مسئله است. در اینجا تمام مردم یا قریب به اتفاقشان در وضع مطلوبی نیستند؛ اما در هند اختلاف طبقاتی هست و شیعیان در طبقات پایین جامعه قرار دارند.

لبنان

لبنان یکی از کشورهای کوچک خاورمیانه است که جمعیت چندانی ندارد. در عین حال حدود یک‌چهارم از جمعیتش مهاجرند و در لبنان زندگی نمی‌کنند. این کشور تنوع

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۴۵

دینی چشمگیری دارد. اهل سنت، شیعیان، مسیحیان مارونی و دروزی‌ها همگی در این کشور زندگی می‌کنند.

جمعیت لبنان در حال حاضر کمی بیش از ۶ میلیون نفر است. طبق برخی آمارها، حدود ۱/۵ میلیون نفر از لبنانی‌ها در دیگر کشورها زندگی می‌کنند. همچنین، حدود یک میلیون نفر از مسلمانان دیگر کشورهای همسایه مانند فلسطین، سوریه و عراق در این کشور زندگی می‌کنند. حدود ۵۴ تا ۵۶ درصد از لبنانی‌ها مسلمان‌اند (<http://worldpopulationreview.com>: «کشورها؛ لبنان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۶) و تقریباً ۴۰ درصد از جمعیتشان مسیحی‌اند. همچنین، حدود ۵ درصد از جمعیت لبنانی‌ها دروزی هستند. از جمعیت ۵۴ تا ۵۶ درصدی مسلمان لبنانی، نیمی شیعه و نیمی سنی‌اند. با این حساب ۲۷ تا ۲۹ درصد از این جمعیت را شیعیان تشکیل می‌دهند و ۲۷ درصد از مسلمانان اهل سنت‌اند (<https://en.wikipedia.org>: «اسلام در لبنان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۶).

ترکیه

کشور ترکیه دارای جمعیتی نزدیک به جمعیت ایران است. هر دو کشور بیش از ۸۲ میلیون نفر جمعیت دارند. نزدیک به ۱۰۰ درصد (۹۸ درصد) از جمعیت ترکیه مسلمان‌اند. آمار رسمی کشور ترکیه نشان می‌دهد از این تعداد، حدود ۱۲ درصد از جمعیت را شیعیان علوی قزلباش تشکیل می‌دهند که جمعیتی معادل حدود ده میلیون نفر است. اما آمار واقعی‌تر، درصد بالاتری را نشان می‌دهد. آمار غیررسمی نشان از جمعیت بین ۲۰ تا ۲۵ میلیون نفری علویان در ترکیه است. با این حساب، حداقل ۲۵ درصد از جمعیت را آنها تشکیل می‌دهند. احتمالاً این عدد تا ۳۰ درصد نیز باشد. در واقع، کمی کمتر از یک‌سوم جمعیت ترکیه را علویان تشکیل می‌دهند. به این آمار باید رقم ۴ تا ۵ درصد جمعیت شیعیان دوازده‌امامی را هم افزود. با احتساب ارقام مذکور، حدود یک‌سوم از جمعیت ترکیه را شیعیان (اعم از علوی و دوازده‌امامی) تشکیل می‌دهند.

به رغم چنین آماری، که می‌توان شیعیان را اقلیتی بزرگ در ترکیه دانست، تقریباً هیچ جایگاه مشخصی در ترکیه برایشان تعریف نشده است. از لحاظ اقتصادی، معمولاً

شیعیان از قشر آسیب‌پذیر جامعه‌اند. همچنین، از لحاظ اجتماعی، به دلیل ماهیت انزواطلبانه و تقیه‌ای علویان، جایگاهشان در ترکیه معمولاً جایگاه مناسبی نیست. انزواطلبی‌شان اغلب ریشه‌های تاریخی نیز دارد؛ زیرا تا زمانی که حاکمیت عثمانی بر ترکیه (و دیگر مناطق عثمانی‌ها) سایه افکنده بود، علویان ترکیه بسیار تحت فشار بودند و بسیاری از آنها در معرض آزار و اذیت فراوان قرار می‌گرفتند. گزارش‌هایی از قتل و کشتار علویان (و نیز شیعیان) به شکل گروهی در تاریخ ثبت شده است.

[حکومت عثمانی] پیش از جنگ چالدران با تعصب خاصی در خاک آناتولی دست به نسل‌کشی شیعیان زدند و چهل هزار نفر یا خانوار از آنان را به قتل رساندند. آنها در این برخورد کینه‌توزانه که غالباً با حمایت علما و با اخذ تجویز از آنان صورت می‌گرفت، در اضمحلال دولت شیعی صفوی از ازبکان سنی در شرق ایران مدد می‌گرفتند (نک: www.wikifeqh.ir؛ «دولت عثمانی»، دسترسی در: ۹۸/۲/۴).

به رغم جمعیت بسیار، شیعیان علوی در ساختار سیاسی و همچنین فرهنگی کشور ترکیه جایگاهی ندارند. البته ظرفیت رشد علویان در ترکیه از طریق ارتباطی که با ایران دارند، در دهه‌های اخیر، به‌ویژه پس از جنگ سوریه، افزایش یافته که بستگی به نوع نگاه حکومت ترکیه و نیز میزان علاقه خودشان به رشد و پیشرفت دارد.

افغانستان

افغانستان کشوری تماماً مسلمان است. بیش از ۹۹/۵ درصد از مردم این کشور مسلمان‌اند و کمتر از نیم درصد غیرمسلمان. البته مسلمانان این دیار، مانند دیگر کشورهای اسلامی، هم شیعه و هم اهل سنت‌اند. اکثریت کشور از لحاظ جمعیتی سنی‌اند و شیعیان در اقلیت هستند. حاکمیت نیز به دست اهل سنت است. حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد از جمعیت این کشور پشتون‌ها هستند. آنها سنی‌مذهب، و از لحاظ قومیتی و مذهبی متعصب‌اند. در مقابل، هزاره‌ها که حدود ۱۵ تا ۲۰ درصد از افغان‌ها را تشکیل

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۴۷

می‌دهند غالباً شیعه‌اند. درباره جمعیت شیعیان افغانستان اختلاف آماری وجود دارد. از کمتر از ۱۰ تا ۲۰ درصد تخمین جمعیتی شیعیان است. در واقع، از مجموع (حدود) ۳۷ میلیون (<http://worldpopulationreview.com>) «کشورها؛ جمعیت افغانستان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۶) جمعیت افغانستان حدود ۷ میلیون نفر از آنها شیعه، و کمی کمتر از ۳۰ میلیون نفر سنی‌اند (<https://en.wikipedia.org>) «شیعه؛ اسلام در افغانستان»، دسترسی در: ۹۸/۳/۶).

کویت

کویت یکی از کشورهایی است که حضور شیعیان در آنجا، به رغم جمعیت کم شیعیان و نیز جمعیت نه‌چندان چشمگیر خود کشور کویت، نقشی راهبردی دارد. در واقع، حضور شیعیان در این کشور، متوازن‌کننده سیاست‌های کویت در قبال دیگر کشورهای شیعی است. به هر حال این کشور بین دو کشور مهم (مرز آبی با ایران و مرز آبی خاکی با عراق) محصور است و روابط راهبردی مهمی با عربستان دارد. برای تعدیل این وضعیت (تعارض منافع ایران-عراق با عربستان) شیعیان و قدرت نفوذ آنها در این کشور می‌تواند نقشی سازنده داشته باشد. لذا به رغم جمعیت کم شیعیان در آنجا، نقش مهمی برایشان متصور است.

حداکثر ۸۵ درصد مردم کویت مسلمان‌اند و اسلام دین رسمی این کشور است. ۴۵ درصد ساکنان این کشور سنی‌اند که مذهب اکثرشان مالکی است. بیش از ۴۰ درصد از ساکنان کویت شیعه هستند و بقیه پیرو دیگر ادیان‌اند (<http://fa.wikishia.net>) «کویت»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۰). جمعیت کنونی این کشور حدود ۴ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر است که با این حساب جمعیت شیعیان این کشور حدود یک میلیون و ۷۰۰ هزار نفر خواهد بود. البته در برخی منابع جمعیت‌شناسی تعداد جمعیت شیعیان را ۳۰ درصد از مردم کویت می‌دانند (<http://worldpopulationreview.com>) «کشورها؛ جمعیت کویت»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۰). با این حساب تعداد آنها حدود یک میلیون و ۲۵۰ هزار نفر خواهد بود. همچنین، تعداد معتنابهی از جمعیت کویت را اتباع تشکیل می‌دهند و غالب غیرمسلمانان در این کشور، همین اتباع از کشورهای آسیای جنوب شرقی مانند

اندونزی، فیلیپین، هند و ... هستند. البته نباید فراموش کرد که جمعیت حقیقی و اصلی کویت (شهروندان درجه اول کویتی) کمتر از ۲ میلیون نفر است. با این حال جمعیت شهروندان شیعه کویتی همان ۳۰ تا ۴۰ درصد است.

شیعیان کویت اغلب از دیگر کشورها به این سرزمین آمده و در آن ساکن شده‌اند. بیشتر شیعیان کویت اصلیتی ایرانی، عراقی، عربستانی و بحرینی دارند. شیعیان ایرانی‌الاصل که در اصطلاح «عجم کویتی» نامیده می‌شوند عموماً از سواحل جنوبی ایران و استان‌های بوشهر، فارس و خوزستان به این کشور آمده‌اند. اغلب شیعیان عراقی از مناطق جنوبی عراق، بصره، نجف و کربلا هستند. شیعیان عربستان از منطقه شرقیه و احساء هستند. گروهی از شیعیان بحرینی نیز به کویت آمده‌اند که به «بحارنه» و «قلالیف» مشهورند. این مهاجرت‌ها به دلایل مختلف، از جمله بهبود اوضاع اقتصادی و کارهای تجاری، صورت گرفته است (<http://fa.wikishia.net>: «شیعیان کویت»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۰).

شیعیان کویت به دلایلی به فعالیت‌های سیاسی روی آوردند که این فعالیت‌ها اثر مثبتی بر وضعیت شیعیان در کویت داشت، به گونه‌ای که سهمشان از حکومت را بیشتر کرد. یکی از بیشترین تأثیرات در این زمینه در مشارکتشان در مجلس نمایندگان دیده می‌شود.

نقشی که شیعیان کویت در جنگ خلیج فارس در مقابل صدام ایفا کردند تغییر شگرفی در وضعیتشان پدید آورد و به پذیرش مجدد و بازگشت آنها به درون جامعه کویت، از جمله نظام سیاسی، انجامید. در زمان حمله عراق به کویت بسیاری از سنیان ثروتمند کویت برای گذراندن تعطیلات در خارج از کشور به سر می‌بردند. لذا در این زمان تعادل جمعیتی کشور به نفع شیعیان به هم خورد و شیعیان در مقابل هجوم قوای عراق به شدت ایستادگی کردند و بسیاری از آنها به دست قوای اشغالگر عراق کشته شدند یا به زندان افتادند. در این میان ابراز میهن‌دوستی شیعیان دو نتیجه در بر داشت: ۱. کاهش تردید سنیان درباره وفاداری شیعیان به کویت؛ ۲. برقراری همبستگی میان جوامع سنی و شیعی.

معمولاً بین پنج تا ده نفر از اعضای پارلمان (۵۰ نفره) را شیعیان تشکیل می‌دهند. در دوره اخیر شش نفر از آنها شیعه هستند که نسبت به دوره‌های اخیر کاهش داشته است (منتظرالقائم و بندائی، ۱۳۹۲: ۱۲۷-۱۵۷).

به هر حال شیعیان در کویت، هم از لحاظ اقتصادی و هم از لحاظ سیاسی، در وضعیت مناسب‌تری نسبت به دیگر شیعیان در کشورهای جنوب خلیج فارس قرار دارند و حاکمان این کشور با توجه به پختگی و تجربه سالیان پیش، رفتار نسبتاً مناسب‌تری با آنها دارند.

عربستان سعودی

جمعیت کشور عربستان، طبق آمار رسمی پایگاه‌های اینترنتی معتبر جمعیت‌شناسی جهان، به بیش از ۳۴ میلیون نفر می‌رسد (<http://www.worldometers.info>) «جمعیت عربستان سعودی»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۲). البته از این آمار، کمتر از دوسوم آنها را شهروندان عربستانی تشکیل می‌دهند و حدود یک‌سوم نیز اتباع خارجی هستند. در سال ۲۰۱۷ مرکز آمار عربستان اعلام کرد جمعیت شهروندان این کشور به ۲۰ میلیون نفر رسیده است. این رقم معادل ۶۳ درصد از جمعیت این کشور بود. همچنین، بیش از ۱۲ میلیون نفر از جمعیت (معادل ۳۷ درصد) در آن زمان را اتباع بیگانه تشکیل می‌دادند (<https://www.aa.com>) دسترسی در: ۹۸/۳/۱۲). اکنون نیز که آمار جمعیتی به بیش از ۳۴ میلیون نفر رسیده است تقریباً نسبت شهروندان و اتباع به همین میزان است.

درباره آمار شیعیان عربستان اختلاف نظر وجود دارد. برخی از پایگاه‌های اینترنتی جمعیت‌شناسی این رقم را بین ۱۰ تا ۱۵ درصد می‌دانند و بین ۸۵ تا ۹۰ درصد از آنها را سنی برمی‌شمرند. برخی پایگاه‌های اینترنتی هم ۱۰۰ درصد از جمعیت کشور را مسلمان می‌دانند. به غیرمسلمانان در این کشور امتیاز شهروندی اعطا نمی‌شود (<http://worldpopulationreview.com>) «جمعیت کشورها: جمعیت عربستان سعودی»، دسترسی در: ۹۸/۳/۱۲). با توجه به آمار فوق، جمعیت شیعیان کشور عربستان در حال حاضر (سال

۲۰۱۹ و آستانه سال ۲۰۲۰ بین ۳/۵ تا ۵ میلیون نفر است. غالب شیعیان در شرق عربستان و در منطقه الشرقیه و نیز قطیف و احساء زندگی می‌کنند. البته در مکه و مدینه نیز شیعیان ساکن‌اند. وضعیت عمومی شیعیان در عربستان نامناسب است. آنها غالباً تحت فشار حاکمیت قرار دارند. گاه نیز برخی از علمای شیعه به دلایل واهی، دستگیر یا اعدام شده‌اند. این مسئله موجب شده است برخی از شیعیان در حالت تقیه به سر ببرند و مذهب خود را اعلام نکنند. لذا به احتمال قوی تعداد شیعیان بسیار بیشتر از آمار رسمی است.

البته شیعیان این کشور نیز به سه دسته اثناعشری، اسماعیلی و زیدی تقسیم می‌شوند (<http://fa.wikishia.net> دسترسی در: ۹۸/۳/۱۲). اکثر شیعیان عربستان اثناعشری هستند و در منطقه شرقی ساکن‌اند. در دیگر مناطق، مانند دمام و مدینه، نیز شیعیان حضور دارند. شیعیان عربستان، به‌ویژه شیعیان ساکن در مناطق شرقی (احساء و قطیف) در دهه‌های گذشته مجموعه تلاش‌هایی برای احقاق حقوقشان انجام داده‌اند که تاکنون به نتیجه مطلوب نرسیده است. بخشی از این اقدامات تشکیل سازمان‌ها و اقدامات فرهنگی و تبلیغی، و بخش دیگر اعتراضات خیابانی بوده است.

تظاهرات شیعیان علیه تبعیض‌های گسترده حکومت سعودی در مقاطعی بسیار چشمگیر بوده است، از جمله تظاهرات در سال‌های ۱۹۴۸، ۱۹۷۰، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰. از این سال به بعد، از حجم و میزان فعالیت‌های اعتراضی خیابانی کاسته شد تا اینکه در پی وقوع بیداری اسلامی سلسله اعتراض‌هایی را شیعیان آغاز کردند و حکومت عربستان نیز به مقابله برخاست. در این مدت گروه‌های سلفی نیز حملات خود را علیه شیعیان گسترش دادند. یکی از آخرین اقدامات گروه‌های سلفی منفجرکردن یکی از مساجد شیعیان در قطیف بود که بر اثر آن حدود ۲۰ نفر کشته و ۱۰۰ نفر زخمی شدند (همان).

پایگاه اینترنتی ویکی‌شیعه درباره اعمال فشارهای حکومت سعودی به شیعیان، به نقل از کتاب شیعیان عربستان از علی انصاری بویراحمدی، اقدامات ذیل را برمی‌شمرد:

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۵۱

۱. دریافت مالیات‌های مختلف از کشاورزان، باغداران، ماهی‌گیران، نخل‌داران، کارگران، کاتبان و قضات دادگستری در صورتی که از شیعیان باشند (این مشاغل برای اهل سنت مالیات ندارد)؛

۲. شیعیان موظف‌اند ۵ تا ۸ درصد از سود فروش حیواناتشان را به دولت بپردازند؛

۳. غصب و تملک اراضی شیعیان؛

۴. اهمال‌کاری در ساخت زیربناهای رفاهی و شهری در مناطق محل سکونت

شیعیان؛

۵. محروم‌بودن از آزادی‌های فردی و اجتماعی؛

۶. جلوگیری از استخدام و به‌کارگیری شیعیان در مناصب کلیدی و مشاغل امنیتی و سیاسی جامعه خویش؛

۷. منع انتخاب نمایندگان شیعه در مجالس مختلف کشور؛

۸. ممانعت از تشکیل احزاب و گروه‌های سیاسی؛

۹. اعمال فشار بر گروه‌ها و اقشار مختلف بدون دلیل به سبب اتخاذ سیاست شیعی؛

۱۰. جلوگیری از ارتباط و تعامل شیعیان با سایر شیعیان منطقه و جهان (همان به‌خصوص ایران که اخیراً ویزای ورود به ایران به آنها اعطا نمی‌شود

www.wikishia.org؛ «شیعه در عربستان سعودی»، دسترسی در: ۱۳۹۸/۳/۱۲).

به هر حال، این وضعیت نامناسب درخور شیعیان این کشور نیست؛ زیرا هم از لحاظ حقوقی و هم از لحاظ اجتماعی و اقتصادی، شیعیان فروتر از دیگر شهروندان عربستانی نیستند. به‌علاوه، بخش چشمگیری از نفت این کشور در مناطقی است که شیعیان زندگی می‌کنند.

۳. تحلیل وضعیت کنونی شیعیان در کشورهای مذکور

در تحلیل وضعیت شیعیان در این کشورها لازم است واقع‌نگر باشیم و وضعیت شیعیان دیگر کشورها را با ایران مقایسه نکنیم. چون در ایران، ۱. شیعیان در اکثریت جمعیتی

به سر می‌برند؛ ۲. چندین قرن، حاکمیت دست شیعیان بوده است؛ ۳. اکنون کشوری مقتدر و پیشرو در منطقه (و بعضاً در جهان) است. اگر بخواهیم وضعیت شیعیان در بسیاری از کشورهای مذکور را با ایران مقایسه کنیم، در بهترین حالت، باید با ایران پیش از صفویه مقایسه شود. در واقع، اگر این واقع‌نگری در میان نباشد و از آنها انتظار بی‌وجه داشته باشیم، هم از لحاظ داخلی، نگاه حاکمیت و نیز مردمشان به آنها تغییر می‌کند (و چه بسا آنها را عامل و نیروی نفوذی دیگر کشورها بدانند نه شهروندی و وظیفه‌شناس و پاسخ‌گو در برابر مشکلات کشور خودشان) و هم از لحاظ بین‌المللی به اعتبار اجتماعی‌شان لطمه می‌خورد و چه بسا کشورهای متخاصم با ایران، آنها را نیز دشمن فرض کنند و ایشان نیز گرفتار مشکلاتی (نظیر تحریم و مباحث روایدی) شوند که اکنون ما با آنها دست و پنجه نرم می‌کنیم.

اساس واقع‌نگری راجع به شیعیان دیگر کشورها در چند نکته خلاصه می‌شود:

الف. تفکیک وضعیت شیعیان در هر کشور

لازم است درباره هر گروه و جامعه شیعی در هر کشور، به صورت ویژه و ناظر به واقعیت‌های عینی آن کشور و نیز خود شیعیانش نگاه کرد. لذا نمی‌توان شیعیان کشورهای مختلف را با هم مقایسه کرد. در قالب دو مثال این مطلب را بیشتر توضیح می‌دهیم:

مقایسه شیعیان لبنان و پاکستان در غرب آسیا؛ شیعیان در لبنان وضعیت و موقعیتی دارند که شیعیان پاکستان ندارند. در لبنان، شیعیان، به دلیل مبارزه چند ده ساله با دشمن صهیونیستی و جان‌فشانی در راه کشورشان، هم مقبولیت عمومی دارند و هم اقتدار نظامی. جنگ ۳۳ روزه در این نکته تأثیر فراوان داشته است. وضعیت مطلوب دهه اخیر شیعیان لبنان حتی چند دهه قبل، در خود لبنان (قبل از ورود امام موسی صدر و نیز مصطفی چمران) مشهود نبود. نه از لحاظ جمعیتی و نه از لحاظ اقتدار سیاسی، شیعیان پاکستان چنین وضعیتی ندارند. در پاکستان، شیعیان: ۱. در اقلیت‌اند؛ ب. در برخی مناطق، برخی از گروه‌های سلفی و ضدشیعی، آنها را بدعت‌گذار و خارج از دین

تحلیل وضعیت جمعیتی شیعیان جهان با تأکید بر کشورهای با حاکمیت سیاسی غیرشیعی / ۵۳

می‌شمرند؛ ج. برخی هم آنها را عامل جمهوری اسلامی در پاکستان می‌دانند و نگاه امنیتی به ایشان دارند.

مقایسه شیعیان دو کشور آفریقایی تانزانیا و نیجریه؛ مقایسه میان شیعیان این دو کشور بسیار متفاوت است. در تانزانیا گرچه شیعیان از لحاظ عدد و رقم چشمگیر نیستند، اما هم از لحاظ اقتصادی غالباً وضع مطلوبی دارند و بخشی از اقتصاد و بازرگانی آن کشور در دست آنها است و هم از لحاظ آموزشی سطح علمی خوبی دارند. بسیاری از شیعیان تانزانیا تحصیل کرده انگلیس، کانادا و حیثاً آمریکا هستند. همچنین، کم نیستند شیعیانی که در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه ایران درس خوانده‌اند و به راحتی به فارسی تکلم می‌کنند. «مرکز وپاس در کیباها»^۴ یکی از مراکز بزرگ شیعی در تانزانیا است که زبان فارسی در آنجا زبان سوم (بعد از سواحیلی و انگلیسی) است و ایرانی‌ها در آنجا به راحتی می‌توانند با مسئولان مرکز به فارسی صحبت کنند. مؤسسات شیعی متعددی در دارالسلام به فعالیت‌های گوناگون مشغول‌اند و یکی از بهترین مساجد دارالسلام متعلق به شیعیان است. در عین حال شیعیان تانزانیا روابط حسنه‌ای با حکومت دارند و علی‌رغم برخی همدلی‌ها با ایران، از هر گونه تنش با حاکمیت می‌پرهیزند. حکومت نیز به آنها امکانات داده است تا بتوانند در آرامش به فعالیت‌هایشان ادامه دهند. غالب این شیعیان از نژاد خوجه هندی هستند که به مرور زمان در تانزانیا ساکن شده و به شهروندان رده بالای این کشور مبدل شده‌اند. نکته مهم درباره شیعیان تانزانیا این است که شیعیان این کشور غالباً یا دوازده‌امامی‌اند یا اسماعیلی.

در نیجریه اما، وضع چنین نیست. شیخ ابراهیم زاکراکی، مستبصر و متأثر از ملاقات با امام خمینی، در طول چهار دهه توانسته بود بسیاری از مردم را مستبصر کند. این آمار از ۸ میلیون تا ۲۰ میلیون نقل شده است.^۵ کارویژه شیخ زاکراکی سازمان‌دهی شیعیان در منطقه ابوجا با تأسیس گروه حرکت اسلامی نیجریه (IMN) است. این سازمان‌دهی منحصر به برگزاری مراسم ویژه شیعیان، مانند عزاداری در ایام محرم و افطاری در ماه مبارک

رمضان، نبود، بلکه تا حدی پیش رفت که برای خود، نیروهای شبه‌نظامی از شیعیان تشکیل داد و از آنها سان دید. این گونه عملکرد، حساسیت و نگرانی دو دسته را برانگیخت؛ اول، حاکمیت که نگاهی امنیتی به مسئله داشت؛ و دوم، گروه‌های افراطی اهل سنت که از رشد شیعیان نگران بودند. لذا شیعیان در آنجا وضعیتی نیمه‌جهادی به خود گرفتند و به همین دلیل تحت فشار حاکمیت واقع شدند. این وضعیت به گونه‌ای پیش رفت که بالأخره دسته عزاداری شیعیان در روز اربعین سال ۱۳۹۴ ه.ش. با حمله ارتش مواجه شد. در این حمله بسیاری از شیعیان شهید، و زاکزاک و همسرش دستگیر شدند و چند تن از پسرانشان به شهادت رسیدند. پشت پرده بسیاری از مشکلات حاکمیت نیجریه با شیعیان، عربستان سعودی است (<http://qodsna.com/fa/319769> دسترسی در: ۹۸/۳/۸). برخی از عملیات‌ها علیه گروه حرکت اسلامی نیجریه را گروهی سلفی به نام «جماعة ازالة البدعة» به رهبری ابوبکر قومی^۶ و عمر دانمایشیا انجام می‌دهند (<https://en.wikipedia.org>) «شیعه: اسلام در نیجریه»، دسترسی در: ۹۸/۳/۸. همچنین، ارتش نیجریه، هر سال در مراسم عزاداری شیعیان ورود می‌کند و تعدادی از آنها را به شهادت می‌رساند.

در مجموع، با توجه به مطالب مذکور، می‌توان به این نتیجه رسید که گرچه هر دو کشور نیجریه و تانزانیا در آفریقا هستند، اما شیعیانشان کاملاً وضعیت متفاوتی دارند و با توجه به وضعیت خاص خودشان باید آنها را حمایت کرد.

ب. شیعیان به عنوان شهروندانی از کشور خود

لازم است نگاه ما به شیعیان، نگاهی از درون خود آن کشور و به مثابه شهروند خود آن کشور باشد نه ابزاری برای عملی کردن اهدافمان.

چنان‌که قبلاً به وضعیت برخی از شیعیان اشاره شد، شیعیان در هر کشور، قبل از اینکه با ایران به عنوان ام‌القرای جهان تشیع همدل و همراه باشند، شهروندی برای کشور خود هستند. با این نگاه، ابتدائاً آنها باید در فرآیند رشد کشورشان مشارکت کنند و خود را در رفع معضلات کشور متبوعشان سهیم بدانند. این نکته شرط بقای آنها در کشورشان و لازمه زندگی مسالمت‌آمیز است. اگر شیعیان بتوانند در کشور خود، زندگی راحت و

بدون دغدغه‌ای داشته باشند موجب رشد شیعه در آن کشور می‌شوند. در واقع، اگر حاکمیت به تبعه خود، به عنوان عنصری مخرب و با نگاه منفی امنیتی نگاه نکند، به او اجازه خواهد داد بدون مانع، هم فعالیت اقتصادی داشته باشد و هم در جامعه نخبگانی رشد آموزشی داشته باشد. در بلندمدت به علت رشد این فرد در سطوح مختلف، امکان تأثیرگذاری بیشتری پیدا می‌کند. به این دلیل، باید شیعیان را اولاً و بالذات، شهروندان کشور خودشان و با نگاهی داخلی دید تا بستر رشدشان در آن کشور مهیا شود.

مثلاً شیعه در کشور هند، به رغم تاریخ فاخرش، در دو قرن اخیر حرکتی نزولی داشته و اکنون وضع نامطلوبی دارد. متأسفانه بر اساس ساختار طبقاتی هند،^۷ شیعیان شهروند درجه دو محسوب می‌شوند. ریشه‌یابی این وضعیت مجالی دیگر می‌طلبد، اما برون‌رفت از این وضعیت می‌تواند به واسطه چند عامل در میان‌مدت حاصل شود. یکی از عوامل فوق، نگرانی حاکمیت هند از گرایش‌های افراط‌گرایانه اهل سنت هند است. در واقع، با توجه به گرایش برخی از اهل سنت به سلفی‌گری و نیز جهادی‌شدن برخی از این گرایش‌ها که نمودش در داعش بود، بسیاری از کشورهایی که مسلمانان سنی را هرچند در اقلیت در خود جای داده‌اند، نگران به فعلیت رسیدن این ظرفیت در میان مسلمانان خود هستند. هند نیز از این قاعده مستثنا نیست. اما از سوی دیگر، شیعیان که معمولاً به صورت جایگزینی برای عملکرد اهل سنت (به‌خصوص سلفیه اهل سنت) در هند هستند، چنین ظرفیتی از خود نشان نداده‌اند و می‌توانند از چنین موقعیتی برای فرآیند اعتمادسازی و رشد خود در هند استفاده کنند. عقلانیتی که در شیعه موج می‌زند موجب شده است شیعیان را در کشورها صلح‌طلب محسوب کنند. نمونه موفق این الگو را در ارتباط شیعیان تانزانیا، که اتفاقاً اغلب هندی‌تباران مهاجرند، با حکومتشان می‌توان دید. در نتیجه باید شیعه هند را به سمت تعامل مثبت با حکومت خود سوق دهیم تا با توجه به نیاز حکومت به نیروی انسانی متعهد و پویا، شیعه کم‌کم جایگاه مناسب خود را بیابد و از وضع نامطلوب علمی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کنونی در هند نجات یابد.

جمع‌بندی

اکنون در آستانه ۲۰۲۰ برخی از کشورهای جهان با حاکمیت شیعی (به معنای عامش) اداره می‌شوند که شامل ایران، عراق، سوریه، و به یک معنا بخش مهمی از یمن است. در غیر از کشورهای مذکور هیچ کشور دیگری حاکمیت شیعی ندارد. در برخی کشورها هم غلبه جمعیتی با شیعه است، از جمله آذربایجان و بحرین. در دیگر کشورها شیعیان نه حاکم‌اند و نه غالب جمعیتی، اما جمعیت معتنا بهی در آن کشور دارند. ده کشور ترکیه، پاکستان، لبنان، افغانستان، کویت، عربستان، تانزانیا، نیجریه، بنگلادش و هند از این دسته‌اند.

شاید بتوان برخی از دیگر کشورها مانند کنگو، مصر، سنگال و غنا در آفریقا، روسیه و آلمان در اروپا و اندونزی، چین، ازبکستان و امارات در آسیا را نیز از این دسته برشمرد. اما چون هنوز در غالب این کشورها اجتماع در خور توجهی که در کشورش جریان‌ساز باشد، دیده نشده، زود است که آنها را لحاظ کنیم. پس از ۱۶ کشور مذکور، به شکل قاره به قاره، کشورهایی که جمعیت شیعی هم داشتند برشمرده شد. در آسیا ۹ کشور، در آفریقا ۱۲ کشور، در اروپا ۱۰ کشور و در آمریکا ۵ کشور وجود دارد که جمعیتی از چندصد هزار نفر تا کمتر از ۳ میلیون نفر از شیعیان را در خود جای داده‌اند. نمی‌توان برای تمام شیعیان در کشورهای مختلف، یک نسخه تجویز کرد. در هر کشوری وضعیتی حاکم است که ناظر به آن باید شیعیان را دید. همچنین صلاح نیست از شیعیان در کشورهای مختلف انتظار داشت وسیله‌ای برای تحقق سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در آن کشور باشند. قبل از اینکه شیعیان، وسیله‌ای برای اهداف ایران دانسته شوند باید شهروندی در درون خود آن کشور لحاظ شوند که در فرآیند رشد آن کشور سهیم‌اند و در مقابل، حاکمیت به آنها اعتماد دارد.

پی‌نوشت‌ها

۱. شایان ذکر است تعریف شیعه در این مقاله منحصر به شیعیان امامیه نیست و شامل شیعیان زیدی، اسماعیلی و ... نیز هست. حتی در این مقاله علویان ترکیه نیز جزئی از شیعیان به شمار آمده‌اند. اکنون چنین نگاهی در ادبیات سیاسی جهان غالب است.
۲. جمعیت شیعیان تمام کشورهای مذکور را به طور مبسوط و با بررسی منابع مختلف، محققان به دست آورده‌اند که به علت محدودیت حجم مقاله، بررسی آن در اینجا ممکن نیست.
۳. در بررسی و پرسش از طلاب نیجریه‌ای مقیم قم.
۴. ۳۵ کیلومتری دارالسلام، پایتخت تانزانیا.
۵. آمار دقیقی در این زمینه وجود ندارد.
۶. از قضاات بلندپایه نیجریه.
۷. این نظام در سال ۱۹۵۵ در هند ممنوع شد، اما هنوز آثارش در هند مشهود است.

منابع

- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). *المحاسن*، قم: دار الکتب الاسلامیه.
- حکمت، علی اصغر (۱۳۳۷). *سرزمین هند: بررسی تاریخی و اجتماعی و سیاسی و ادبی هندوستان از ادوار باستانی تا عصر حاضر*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صالح، محمدحسن (۱۳۹۴). *پرسه در دیار معابد: سفرنامه هندوستان*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- فتح نجات، حمیدرضا (۱۳۸۹). *آسیب شناسی وضعیت شیعیان معاصر هند با تأکید بر راه‌حل‌ها*، رساله دکتری شیعه‌شناسی، استاد راهنما: علی الماسی، قم: دانشگاه ایان و مذاهب.
- منتظرالقائم، اصغر؛ بندائی، معصومه (۱۳۹۲). «واکاوی جایگاه شیعیان در تحولات سیاسی کویت»، در: *پژوهش‌نامه تاریخ*، س ۳، ش ۱۰، ص ۱۲۷-۱۵۶.
- نواب، ابوالحسن (۱۳۹۳). *درس‌نامه جغرافیای تشیع؛ تشیع در جهان معاصر*، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب، ج ۱ و ۲.

www.cfr.org

www.cia.gov/library.com

www.fa.wikipedia.com

www.fa.wikishia.net

www.Internetworldststes.com

www.mafhoum.com

www.mehrnews.com

www.oxfordislamicstudies.com

www.pewforum.org

www.qodsna.com/fa

www.shianumbers.com

www.wikifeqh.ir

www.worldmeters.info

www.worldpopulationreview.com

References

- Barqi, Ahmad ibn Muhammad ibn Khalid (1993). *Al-Mahasin*, Qom: House of Islamic books. [In Arabic]
- Hekmat, Ali Asghar. (1959). *The Land of India: A Historical, Social, Political and Literary Study of India from Ancient Times to the Present Time*, Tehran: Tehran University Press [In Persian]
- Montazer al-Qaem, Asghar-Bandai, Masoumeh (2013). "Exploring the Position of Shiites in Kuwaiti Political Transformations", *Journal of History*, 3(10): 127-156. [In Persian]
- Navvab, Abulhassan (2014). *Shia Geography Lessons, Shi'ism in Contemporary World*, Qom: University of Religions, vol. 1 and 2.
- Saleh, Muhammad Hassan (2015). *The Stroll in the Temples*; India Travelogue, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- web.archive.org
- www.aa.com.tr/fa
- www.ahlulbaytportal.com
- www.bbc.com/persian/world
- www.cfr.org
- www.cia.gov/library.com
- www.fa.wikipedia.com
- www.fa.wikishia.net
- www.Internetworldststes.com
- www.mafhoum.com
- www.mehrnews.com
- www.oxfordislamicstudies.com
- www.pewforum.org
- www.godsna.com/fa

www.shianumbers.com

www.wikifeqh.ir

www.worldmeters.info

www.worldpopulationreview.com